

Un concept de carte domnească de liberă trecere – din 1659 (7167) iulie 13 – a unui sol al lui Mihnea al III-lea

Prof.univ.dr. MARCEL-DUMITRU CIUCĂ

„N-ai carte, n-ai parte”¹, o realitate a vremurilor trecute de care oamenii țineau cont și care îi făcea să-și păstreze cu sfințenie documentele de moșie. Uneori, pentru a le face să fie mai rezistente, le lipeau pe spate, cu cocă de făină, vreo foaie sau un alt document găsit ca nefolositor. Astfel au ajuns până la noi atât documentele pe care aceștia doreau să le protejeze cât și cele folosite ca întăritură, care altfel s-ar fi aruncat sau, oricum, nu li s-ar fi acordat o atenție prea mare².

Întocmai s-a întâmplat cu documentul din 16<50> (715<8>) ianuarie 18, prin care Stanciul și nepotul său, Manea, fiul Paraschivei din Băleni, au vândut finului lor, Radu, 80 de stânjeni de moșie cu 5000 ughi³, care, pentru a rezista

¹ Asupra dublului înțeles al acestui proverb (carte=act de proprietate și carte= învățătură), vezi Iuliu A. Zane, *Proverbele românilor din România, Basarabia, Bucovina, Ungaria, Istria și Macedonia. Proverbe, zicători, povățuiri, cuvinte adevărate, asemănări, idiotisme și cimilituri*, vol.V, București, 1900, p. 141-142.

² Uneori, acestea din urmă prezintă pentru noi un interes mai mare decât celelalte. Procedeu este întâlnit și la constituirea scoarțelor unor cărți sau manuscrise vechi. Pentru acestea vezi: D.P. Bogdan, *Despre codicologie. Începuturile și dezvoltarea codicologiei*, II, în „Revista Arhivelor” nr.2/1966, p. 49-66; G. Nussbächer, *Tipărituri sibiene necunoscute de pe la 1600*, în „Revista Arhivelor” nr.1/1966, p. 112-118; Al. Rusu, *File dintr-un manuscris medieval descoperite în coperta unui registru*, în „Revista Arhivelor” nr.1/1958, p. 265-266.

³ Documentul, fiind inedit, dăm în continuare textul său: „+Scris-am iu Stanciul cu nepotu-miu Manea, feciurul Paraschivii ot Băleani al nostru zapăs la mâna finu nostru Radului, cum să să știă că i-am vândutu ocena dă partea nostru, stânzeni 80, deareptu bani gata 5000 uchi, dă a noastră bunăvoe și știrea a tuturor megiișulur și a frașilur dă ocină. Și cându am scris acistu zapis fost-au mulți omini buni și mărturii: Crăciun spătar i Calin ficir lu Lazar i brat Vladul i Simion Sărbul ot Copeceni, Chiriia postelnic i popa Stan dă acolea i Nan roșu ot Copocini i Aizai ot Voinești i Vintilă ot Suseni i Paicu ot Suseni.

Și am scris iu Caloina zugraf ot Tărgoviștea. Pis meseață ghenar 18 dnia, văleat 715<8>.

Și pântru pecetea ne-am pos degeteali.

+ Stanciul

+ Manea”. Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare D.A.N.I.C.), Colecția Achiziții Noi, doc. MMDCCLXII/20, orig. (32x19 cm), filigran, rupt la

timpului, a fost „întărit”, lipindu-i-se pe spate un concept de carte domnească din 1659 (7167) iulie 13, prin care domnul Mihnea al III-lea porunca slujitorilor și țăranilor ca să lase pe Emerza beiu cu însoțitorii săi să treacă la Silistra⁴.

Cum a ajuns conceptul domnesc în mâna acestor oameni din Băleni⁵, nu se poate ști cu certitudine⁶. Dar putem presupune că „vinovat” de sustragerea din cancelaria țării a conceptului de carte de liberă trecere a fost un Mihail logofăt din Băleni. Acesta, între anii 1642 și 1652, a scris o serie de zapise pentru vânzări sau zalogiri de moșie în Băleni⁷, pe care a făcut și note tergalte referitoare la conținutul lor. La 1668 era logofăt în cancelaria domnească și, în această calitate, a scris un răvaș domnesc⁸. La 1676 a scris o carte a lui Duca voievod pentru Grăjdan pitar al doilea.⁹ Mihai logofăt avea moșii la Băleni și Suseni pe Răstoacă. Pe la 1655 el era căsătorit cu Stanca, fiica lui Radu Potlogeanu din

îndoituri, restaurare recentă; locul la cifra unităților de la an este rupt, se vede foarte puțin din ea. Vezi fig. 1.

⁴ După dezlipirea lor, documentele au fost restaurate și cel de al doilea a căpătat cota: Colecția Achiziții Noi, doc. MMDCCLXII/20 a, stând în continuare la un loc cu primul, așa cum au stat trei sute de ani. Vezi fig.2.

⁵ Aceștia nu credem că fac parte din cunoscuta familie de boieri „Băleni”, din care este bine cunoscut Gheorghe Băleanu, fost mare vornic al Țării de Jos în vremea lui Mihnea al III-lea – dregătorie înființată de către acest voievod (pentru Gheorghe Băleanu vezi la N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 116-117); Paraschiva din Băleni, menționat mai sus, nu poate fi Paraschiva armașul din neamul Bălenilor, menționat la 1611 (Șt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, p. 290). Aceasta și pentru faptul că în loc de pecete pun degetul, ceea ce indică niște oameni nu de condiția boierilor Băleni.

⁶ Scrisul conceptului se deosebește de cel al originalului, după cum se vede și din fotografiile lor. Pe spatele documentului original se află notat: „Zapisul Stanciului preaste toată moșia”; „Cin stâneni preste tot, de la trei zapise, 185, cin cup<no> ughi <60>”. Aceste note sunt făcute de către gramaticul celui de al doilea document, după cum se vede din asemănarea scrisului, și se pare că el știa mai multe lucruri despre moșia vândută, decât scrie în documentul original, căci din ele reiese că moșia s-a vândut în trei rânduri, având în total 185 de stâneni. După lipirea celor două documente, cel de al doilea cu scrisul spre interior, gramaticul a trecut pe spatele acestuia notele de mai sus.

⁷ D.A.N.I.C., Colecția Achiziții Noi, MMDCCLXII/12, 14, 17, 19, 21.

⁸ Numele lui nu apare în text, dar după grafie se vede că a fost scris de mâna lui Mihai logofăt (D.A.N.I.C., Colecția Achiziții Noi, MMDCCLXII/29, original).

⁹ De asemenea, în carte nu apare numele lui ca logofăt al cancelariei, dar după grafie aceasta a fost scrisă de el (D.A.N.I.C., Colecția Achiziții Noi, MMDCCLXII/33, original).

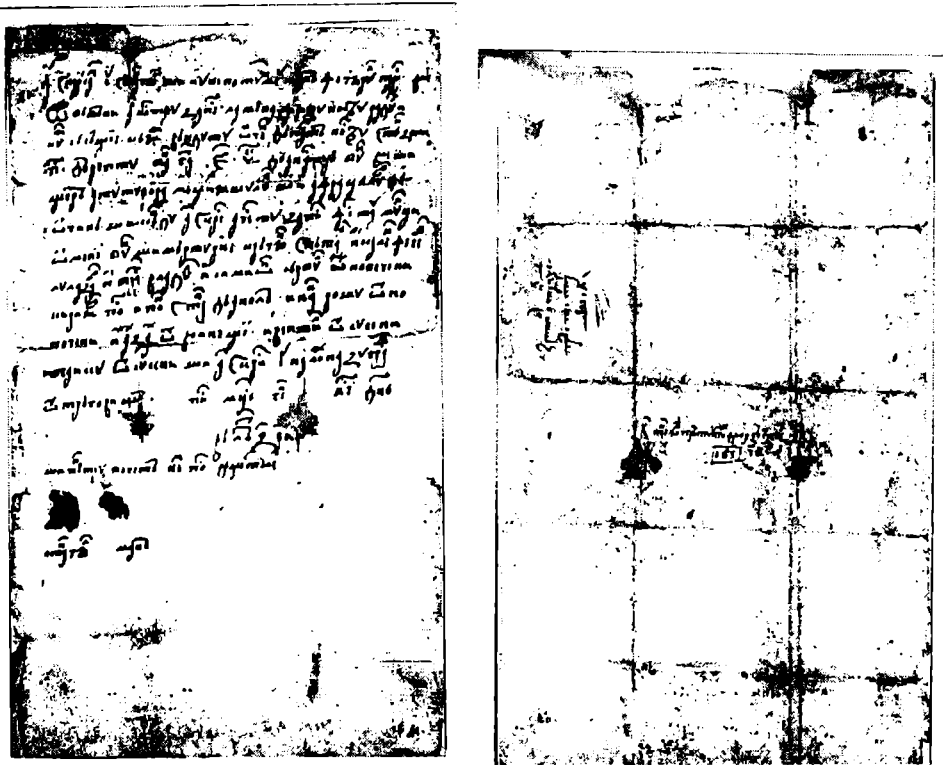

Fig. 1

Suseni, și cumpăra de la cumnata sa, Călina, moșie în Băleni¹⁰. La 15 august 1668 el, împreună cu soția sa, Stanca, și cu fiii lor – Antonie și Udrea –, dăruia lui Radu logofăt, cu care se făcuse frate de cruce, moșia din Suseni, iar acesta îi dădea 20 măci de stupi¹¹.

Așa se explică faptul că un concept de carte domnească din cancelaria țării a ajuns să „întărească” un zapis privind moșia Băleni.

Conceptul domnesc prezintă interes, fiind un document emis de cancelaria lui Mihnea al III-lea, un domn energic, ce-și făcuse planuri mărețe de eliberare a celor trei țări române de sub dominația otomană, prin unirea lor în lupta comună. Intrat în contradicție cu boierimea, obișnuită cu tihna în lunga domnie a blajinului Matei Basarab, Mihnea este numit în cronică țării „grec cămătaru”¹², sau de alții: „un oarecare cunoscut de obște supt numele de Mihne Celebi și Givan Celebi”, dar „știutor de limbile persană și elină, caligraf, poet, erudit, nobil și major”, care fusese crescut la Istanbul în curtea prințesei Atike, soția lui Kenan Pașa, și se bucura de vază și trecere și la demnitarul divanului¹³. A luat tronul Țării Românești la 29 ianuarie 1658, iar la 5 martie intra în Târgoviște. De la început a pornit cu ideea luptei împotriva turcilor, luându-și ca model în toate acțiunile pe Mihai Viteazul, despre care, probabil, auzise multe lucruri în copilăria lui, la Poartă. Pentru a sublinia acest lucru își schimbă numele și se va intitula: „Io Mihail Radu voievod”¹⁴.

Pentru realizarea planurilor sale a căutat să atragă într-o alianță antiotomană nu numai Transilvania și Moldova, ci și pe împăratul german, pe dogele Republicii Venețiene, pe papa Alexandru al VIII-lea¹⁵, pe răsculatul Hasan-aga, din părțile Asiei Mici, Polonia, a avut relații cu cazacii și a căutat să cumpere cu aur pe tătari¹⁶. Pe de altă parte, căuta să întărească încrederea de care se

¹⁰ D.A.N.I.C., Colecția Achiziții Noi, MMDCCCLXII/23, original.

¹¹ *Ibidem*, MMDCCCLXII/30, original.

¹² *Istoria Țării Românești, 1290-1690. Letopisețul cantacuzinesc*. Ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960, p. 131.

¹³ A. Antalfi, *Călătoria lui Evlia Celebi prin Moldova în 1659*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României”, XII (1933), p. 30.

¹⁴ C.C. Giurescu, *Istoria Românilor*, III, part. I, București, 1942, p. 111.

¹⁵ La aceștia, în iunie 1658, a trimis ca sol pe Gabriel Thomassy (Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihai Radu), 1658-1659*, extras din „Buletinul Comisiei Istorice a României”, XIV (1935), București, 1936, p. 76).

¹⁶ Al. Ciorănescu, *op.cit.*, p. 67-68. În afară de această lucrare, care se referă la politica externă a domnului, despre Mihnea al III-lea vezi și: Lia Lehr, *Mihnea al III-lea (Mihail III Radu) (1658-1659)*, în „Studii” Revistă de istorie, tom XXVI, 1973, nr. 6, p. 1161-1178; Tahsin Gemil, *Țările Române în contextul politic internațional. 1621-1672*, București, Editura Academiei R.S.R., 1979; Marin Matei Popescu, Adrian N. Beldeanu, *Mihnea al III-lea*, București, 1982; Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările*

bucura, mai ales pe lângă valide-sultană, și avea neconținute relații cu pașa de Silistra și cu alte pașale. Deși planul lui nu a fost cunoscut turcilor până la începerea războiului, totuși, datorită unor condiții obiective, încercarea de punere în aplicare a lui s-a soldat cu un eșec deplin.

Prin urmare, acest document, care indică pe unul din solii săi la pașa de Silistra, este bine să fie cunoscut. Pașa de Silistra a fost Cadîr (Hidir), cu care Mihnea al III-lea a trecut în Ardeal în august 1658¹⁷. Din document nu reiese cu ce însărcinare mergea Emerza beiu la Silistra, însă, pentru că solia lui are loc în preajma măcelului ce pune la cale domnul împotriva boierilor potrivit planurilor lui, s-ar putea ca acesta să fie solul ce trebuia să pregătească terenul pentru înlăturarea boierilor¹⁸. Poate să fie și un altul din numeroșii săi soli către pașalele turcești.

Documentul poate fi socotit și unul din primele „pașapoarte” al cărui conținut se păstrează la noi, după felul cum îi descrie, pe sol și pe însoțitorii săi, pentru a fi mai ușor de identificat. Solii duceau cu ei aceste documente, care aveau menirea să le ușureze trecerea dintr-o țară în alta. Știri despre astfel de cărți de liberă trecere avem de la călătorul francez prin Țara Românească, Pierre Lescaopier, în 1574. Pentru a ajunge în Țara Românească, Transilvania și în Polonia i s-au făcut „... trei salvconducte, unul pentru a mă recomanda din partea sultanului în Bulgaria și în Moldova, celălalt pentru domnul Țării Românești și cel de-al treilea pentru voievodul Transilvaniei ...”¹⁹. Ajuns la Rusciuc, „acolo a trebuit să ne înfățișăm salvconductele, căci altfel nu ni s-ar fi dat voie să trecem Dunărea”²⁰. Conținutul acestor salvconducte nu ne este cunoscut. Eugen Bianu socotea că, la 1782, voievodul Nicolae Caragea, „pentru a opri ieșirea din țară a celor nemulțumiți, cari ar fi putut să se plângă contra lui peste hotare”, a înființat „cel dintâi pășușulu” și a dat, în același an, la 31 iulie, circulare la vâtașii de fruntarii, prin „cărți legate”, ca „să nu lase a trece nimeni fără de răvaș și

române, în secolele XVI-XVIII, București, Editura Academiei R.S.R., 1983, cap. II-*Realitățile*, subcapitolul *Veleitățile bizantine ale lui Mihnea al III-lea*, p. 211-215.

¹⁷ N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, în „Analele Academiei Române”, memoriile Secției istorice s.II, t.XXI, 1898-1899, p. 211.

¹⁸ Măcelul a avut loc înainte de 25 iulie, când în divanul domnesc nu mai apare nici unul dintre boierii uciși, și după 22 iunie, când divanul apare pentru ultima oară în vechea formație (Al. Ciorănescu, *op.cit.*, p. 125). În septembrie a avut loc un nou măcel (N. Iorga, *Noi acte românești la Sibiu*, extras din Acad. Română, mem. Sect. ist., s.III, t. VII, București, 1927, p. 4).

¹⁹ Pierre Lescaopier, <*Călătoria în Țara Românească și Transilvania*>, în *Călători străini despre Țările Române*, vol.II, îngrijit de Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1970, p. 421.

²⁰ *Ibidem*, p. 424.

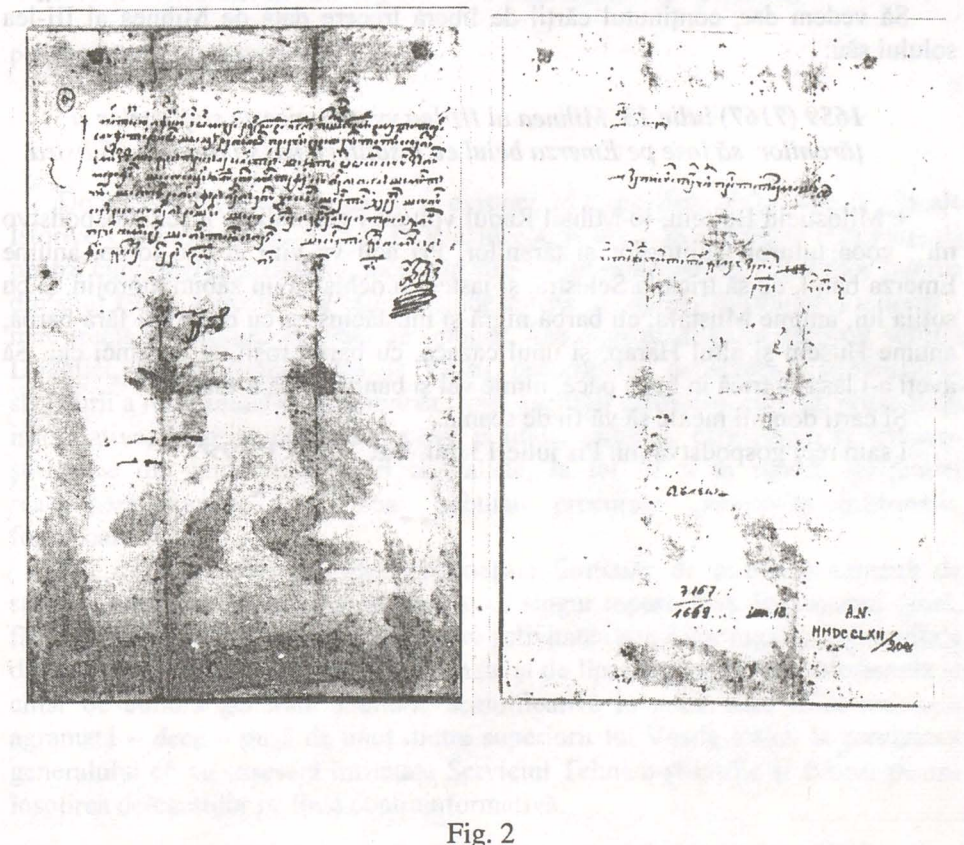

Fig. 2

pășușuri, nici încolo, nici încoace”, socotind că pășușul este *pasportul, pașaportul*²¹.

Să vedem dar, conținutul cărții de liberă trecere dată de Mihnea al III-lea solului său:

1659 (7167) iulie 13. Mihnea al III-lea vv. poruncește slujitorilor și țăranilor să lase pe Emerza beiul cu însoțitorii săi să treacă la Silistra.

+ Milostieiu Bojieiu, io Mihail Radul voivod i gospodină. Pișem gospodstvo mi²² voa tuturor slujitorilor și țăranilor. Pri acii va vini acesto torco, anume Emerza beiul, de să trică la Selestră, și iaste om ochiș cu un zăbun morojin, și cu soția lui, anume Mustafa, cu barbă nigră și mustăcius, și cu doi robii fără barbă, anume Husein și altul Harap, și unul cazacă, cu barbă roșii, și cu cinci cai. Să aveți a-i lăsa să trică în bună pace, nimic val și băntuială să n-aibă.

Și carti domnii mele să vă fii de seamă.

I sam reci gospodstva mi. Pis iulie 13 dni, leat 7167 <1659>²³.

²¹Dr. Eugen Bianu, *Ordinea obștească. Îndreptar profesional în știința polițienească*, București, 1938, p. 52; vezi și V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, I, București, 1891, p. 245.

²² Formulă slavă, în traducere: „Din mila lui Dumnezeu, Io Mihail Radul voievod și domn. Scrie domnia mea ...”.

²³ Formulă slavă, în traducere: „Și însăși spusa domniei mele. Scris iulie 13 zile, anul 7167 <1659>”.